

жим доступу: <http://evrazia.org/news/20804>. – 2012. – 06.03. – Заголовок з екрану.

20. Захід стримано привітав Путіна / Український тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/44168>. – 2012. – 06.03. – Заголовок з екрану.

21. Міжнародні експерти очікують від Путіна «косметичних» реформ та посилення напруги із США / Український тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/44088>. – 2012. – 05.03. – Заголовок з екрану.

22. Успех дебютанта / ВЗГЛЯД.РУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vz.ru/politics/2012/3/5/566099.html>. – 2012. – 07.03. – Заголовок з екрану.

23. Путин: жесткий ответ «вызывающему поведению» мигрантов / ИноСМИ.Ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inosmi.ru/politic/20120123/183729001.html>. – 2012. – 23.01. – Заголовок з екрану.

24. Опубликована стаття В. Путина «Россия: национальный вопрос» / СВІТ24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svit24.net/world-news/300-world-news/12724-opublikovana-statja-v-putyna-grossyja-nacyonalnj-voprosq>. – 2012. – 23.01. – Заголовок з екрану.

25. Путін виступає за екзамени з російської мови та історії для мігрантів / Обозреватель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.obozrevatel.com/news/64710-22-putin-vistupae-za-ekzamen-z-rosijskoi-movi-ta-istorii-dlya-migrantiv.htm>. – 2012. – 23.01. – Заголовок з екрану.

26. Владимир Путин считает, что доля государства в экономике должна стать ещё меньше / ИА REX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iarex.ru/news/23159.html>. – 2012. – 30.01. – Заголовок з екрану.

27. Сергей Ромашенко: Кандидат Путин обещает построить в России новую экономику / Deutsche Welle [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [HTTP://WWW.DW-WORLD.DE/DW/ARTICLE/0,,15701972,00.HTML](http://WWW.DW-WORLD.DE/DW/ARTICLE/0,,15701972,00.HTML). – 2012. – 30.01. – Заголовок з екрану.

28. З. Бжезинский: Путинский выбор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://strateger.net/Z-Brzezinski_Putinskiy_vibor. – Заголовок з екрану.

29. Russia's presidential election marked by unequal campaign conditions, active citizens' engagement, international observers say [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://assembly.coe.int/ASP/News-Manager/EMB_NewsManagerView.asp?ID=7459&L=2 – Заголовок з екрану.

УДК 32.019.52

Л. М. Балущька

ГРОМАДСЬКА ДУМКА У МАСОВИХ АКЦІЯХ ПРОТЕСТУ ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Розглянуто приклади громадської думки як чинника політичної відповідальності на прикладі організованих масових акцій протесту, що мали місце в Україні у період з 2005–2012 р.р. Уточнено поняття громадської думки та політичної відповідальності. Охарактеризовано можливість громадської думки реалізовувати політичну відповідальність.

Ключові слова: громадська думка, політична відповідальність, масові акції протесту.

Рассмотрены примеры общественного мнения как фактора политической ответственности на примере организованных массовых акций протеста, проводились в Украине в период из 2005 – 2012 р.р. Уточнено понятие общественного мнения и политической ответственности. Охарактеризована возможность общественного мнения реализовывать политическую ответственность.

Ключевые слова: общественное мнение, политическая ответственность, массовые акции протеста.

Examples of public opinion are considered as a factor of political responsibility on the example of the organized mass actions of protest, which took place in Ukraine in years 2005 – 2012. The concept of public opinion and political responsibility are specified. Possibility of public opinion to realizing political responsibility is described.

Keywords: public opinion, political responsibility, mass actions of protest.

© Л. М. Балущька, 2012

В реаліях сьогодення, коли Україна декларує своє перебування на етапі розбудови демократичного суспільства, українська влада дедалі активніше мала би звертатися до громадської думки, зважати на її прояви, використовувати під час прийняття управлінських рішень. Беручи за

основу громадську думку як чинник реалізації політичної відповідальності, можна дати оцінку нинішньому стану розвитку демократії в Україні, а також спрогнозувати, який вплив у подальшій перспективі демократизації політичного життя матиме громадська думка.

Громадська думка – це система поглядів, оцінок, переконань, а також стійка реальна позиція суспільства чи його частини, що виникає в результаті назрілих актуальних, соціально значущих процесів та явищ, перебігу відповідних подій й здатна активізуватися з метою впливу громадян на ці події через свої основні канали вираження.

Метою дослідження є розгляд громадської думки в сучасних умовах через її вияв в одному з основних каналів – масових акціях протесту, а також здатність громадської думки реалізовувати настання політичної відповідальності.

Завданнями нашого аналізу є уточнення поняття політичної відповідальності та її співвідношення з громадською думкою. А також аналіз публікацій у мас-медіа, соціологічних досліджень та проведених моніторингів протестної активності в Україні, що мали місце у період з 2005 по 2012 роки, наслідком яких була політична відповідальність.

Щодо аналізу останніх досліджень та публікацій, то варто зауважити, що більшість досліджень громадської думки в Україні проводилися в основному в соціологічній площині і пов'язувалася з проблемами соціологічного дослідження громадської думки, яку намагалися тлумачити з підходів соціологічного знання. Це, зокрема, праці І. Бекешніної, В. Вовка, В. Матусевича, В. Осовського, В. Кушерця, О. Нельги, Ю. Полторака, Ю. Сурміна, В. Халтобіна та ін. Дослідженнями громадської думки в практичній площині політичного життя займалися: В. Бебик, І. Бекешкіна, А. Горбачик, Є. Головаха, Н. Паніна І. Коноваленко, Н. Лавріненко, В. Фесенко та ін. Наукові праці, присвячені висвітленню окремих аспектів політичної відповідальності, а також дослідженню політичної відповідальності як політичного інституту належать таким українським авторам як В. Баркову, С. Балану, Н. Гедіковій, Х. Голинській, Д. Горчакову, С. Заморуєвій, Г. Малкіній, І. Неприцькій, М. Самуїліку, В. Торянику, І. Черленяку та ін.

Політична відповідальність – це усвідомлення суб'єктом елітарного рівня політики – представником політичної влади як публічної сфери політичного життя, взятих на себе політичних зобов'язань, своєї ролі в політичному процесі і здатність та готовність добровільно відповідати за вчинені прорахунки, за неспівпадіння провадженої діяльності з досягнутими результатами, відмінностями між сферою дій та очікуваннями суспільства тощо. Готовність нести політичну відповідальність проявляється у добровільній відмові від владних повноважень, складанні депутатського мандата, визнання своєї провини перед іншими учасниками політичного процесу тощо. Про політичну відповідальність можемо говорити і випадку позбавлення владного мандата чи виключення з лав політичної партії особи за згодою більшості парламентарів чи однопартійців відповідно.

Прикладів політичної відповідальності можна наводити багато. Ми, однак, в нашому розгляді не ставили собі за мету здійснити повний перелік її можливих варіантів. Оскільки предметом нашого зацікавлення є громадська думка, яка може слугувати чинником настання політичної відповідальності, то останню ми розглядатимемо у співвіднесенні з відгуком громадськості на ту чи іншу подію в суспільно-політичному житті, яка здатна спровокувати настання політичної відповідальності політичного суб'єкта: державного органу чи інституту загалом чи окремого політика – публічної особи зокрема.

Ця відповідальність може мати суто морально-оціночні наслідки, як от недовіра до політичного інституту чи суб'єкта політики, громадський осуд, вимога зміни політичного курсу, відмова політичних діячів від реалізації законодавчої ініціативи, що не співвідноситься з бажаннями і потребами громадян тощо. Або конституційно-правові, які прописані в Конституції, законах чи відповідних підзаконних нормативно-правових актах і вказують на відповідні санкції, що застосовуються до суб'єктів публічної влади у випадку того чи іншого правопорушення.

Визначення політичної відповідальності, як різновиду відповідальності, що регулює особливу сферу взаємовідносин – сферу політики, підлягає таким критеріям розрізнення:

- **Суб'єктний склад:** суб'єкти політики елітарного рівня, політичні інститути, політичні органи.

- **Підстава настання:** а) дія чи бездіяльність, що спровокували негативну оцінку з боку громадськості, виражену через один або кілька каналів громадської думки (ЗМІ, вибори, виступи, акції протесту, збір підписів тощо) і така оцінка могла мати конституційно-правові наслідки; б) переконання громадськості в тому, що певний закон чи законодавча ініціатива, дія влади має аморальну основу і не враховує інтереси громадян чи навіть порушує їхні права;

- **Реалізація:** відображення в рішеннях суб'єктів політики відповідних змін, продиктованих вимогами громадськості; відставка політичного діяча чи політичного лідера;

- **Наслідки:** в залежності від того, які норми були порушені: суспільно-моральні чи

конституційно-правові: а) морально-політична відповідальність; б) конституційно політична відповідальність.

Отже, ми розглядаємо громадську думку в масових акціях протесту на предмет настання політичної відповідальності. Слід зауважити, що в останній час в Україні практика проведення різноманітних акцій привернення уваги до проблеми, протестних заходів, демонстрацій та зборів суттєво пожвавилася. Усі вони мають не однаковий вплив на проведення управлінської діяльності тими органами влади до яких звертаються і яким показують свою позицію.

З 30 березня по 9 квітня 2011 року соціологічна група «Рейтинг» провела соціологічне дослідження, результати якого свідчать, що окремі дії влади особливо здатні викликати хвилю протесту. Так, ключові теми, які здатні змусити громадян вийти на вулицю для участі в акціях протесту (мітингах, демонстраціях, пікетуваннях), розподілилися у відсотковому співвідношенні: зростання цін (38%), невивплата заробітної плати (32%), підвищення комунальних тарифів (29%), масове скорочення робочих місць (26%). Дещо менше можуть мобілізувати громадян на протести: підвищення пенсійного віку (18%), запровадження платної медицини (14%), збільшення витрат на утримання високопосадовців (13%). Крім того, це згортання демократії (9%), порушення політичних прав і свобод (8%), підвищення плати за навчання у вищих навчальних закладах (8%), здача національних інтересів у відносинах з Росією (7%), скасування мораторію на продаж сільськогосподарських земель (6%), політичні репресії проти опозиції (4%). Разом з тим 34% опитаних у жодному випадку не візьмуть участь в акціях протесту. [3].

Громадянська позиція українців та громадська активність помітно зросла та видозмінилася у досить короткий термін. Це також свідчить, що громадська думка набуває ваги у державі, і, відповідно, стає важливим механізмом демократичних зрушень та перетворень. Адже трансформаційні процеси мають наслідком перехід до такого суспільства, у якому громадська думка здатна інституціалізуватися й виступати повноцінним регулятором відносин між громадянами та представниками влади.

Для того, аби чіткіше окреслити здатність громадської думки виступати чинником політичної відповідальності, ми детальніше охарактеризуємо масові акції протесту, страйки, виступи, мітинги, демонстрації як форми вираження громадської думки, що мали місце в Україні у період після Помаранчевої революції, тобто з 2005 по 2012 рік, в наслідок яких владні рішення під впливом вимог громадськості були суттєво модифіковані та змінені з урахуванням громадської думки. Таким чином, ми, окрім ідентифікації громадської думки на предмет політичної відповідальності, з'ясуємо як еволюціонувала громадсько-політична активність в українському суспільстві, а також відзначимо зміну ролі громадської думки у процесі реалізації політичної відповідальності у вказаний період.

«Центральною ланкою політичного процесу у 2004 році безперечно можемо назвати акцію протесту громадян української держави проти фальсифікацій виборів президента України напередодні повторного голосування, яка отримала назву «помаранчевої революції» [10, с.8–10].

Саме від цієї історичної і, за рядом ключових ознак, переломної події в житті українських громадян, що стали відтак називатися громадянським суспільством, розпочинаємо у нашому розгляді відлік у порядку зростання ролі громадської думки як чинника політичної відповідальності саме через такі канали вираження як масові акції протесту в усіх їхніх проявах. До уваги братимемо здебільшого такі масові виступи, демонстрації, протести, пікети чи страйки, під час яких, висунуті громадянами вимоги частково або цілком були відображені в політичній діяльності влади, знайшли реалізацію у відповідних політичних рішеннях, сприяли зміні чи корегуванню цих рішень з метою врахування думки громадян. Тож ми зможемо говорити про настання політичної відповідальності через громадську думку.

Основними каналами, через які громадська думка може активно виражатися, є, як уже зазначалося, проведення масових акцій протесту: організація мітингів, страйків, походів, виступів, демонстрацій. З огляду на це, необхідно класифікувати різні прояви протестної активності громадян, відповідно до їх проявів.

До форм конвенційної протестної поведінки ми зараховуємо страйки, масові виступи та демонстрації, пікети, мітинги та зібрання, голодування, показові акції, перешкоджання рухові транспорту, які відбуваються без завдання шкоди матеріальним цінностям та з уникненням травматизму людей. До неконвенційних форм протесту відповідно належать різні прояви насильницьких дій, спрямованих проти фізичного та психологічного стану людей, а також пошкодження чи зниження майна.

Усі ці різновиди можна об'єднати також в поняття «громадянська непокор», додавши такі визначення як «перешкоджання здійсненню повноважень представникам органів влади, відмова від співробітництва, несплата податків, масова відмова користуватися державним транспортом, відвідувати громадські заклади та ін.», на чому наголошує дослідниця І. Галактіонова. Щоправда,

визначаючи у своїй статті поняття «громадська непокора», авторка пише, що в узагальненому вигляді це «навмисне, свідоме адміністративне порушення закону або громадського порядку, з метою привернення уваги представників влади та громадської думки до необхідності змінювати законодавство, примусити владу змінити політику або зняти певну гостру проблему» [2, с.80-85].

Таким чином, за визначенням, акції громадянської непокори мають на меті привернути увагу, окрім влади, також і громадської думки. Тоді як, на наш погляд, вони уже є виявом дозрілої та діяльної громадської думки, що виражається в них. Щоправда, тут варто зробити акцент на масовості, адже акція громадянської непокори може мати й одноосібне вираження, завданням якого і справді буде залучення до участі громадськості, приміром, акції громадянської непокори «можуть бути організовані як однією особою, так і групою однодумців, а також іншою спільнотою або союзом спільнот» [2, с.80-85]. Можемо констатувати, що нечисленна за кількістю залучених осіб акція громадянської непокори може бути передумовою активізації громадської думки на предмет відповідних ідей, поглядів та переконань, з подальшим її вираженням через інші масові канали.

У період з 2005 по 2009 рік серйозних проявів громадянської активності, через які б могла виразитися громадська думка, одночасно ставши наслідком політичної відповідальності, у суспільно-політичному житті України не спостерігалось. Очевидно це було зумовлено приходом до влади «народного» президента Віктора Ющенка (2005–2010), обрання якого якраз і було наслідком політичної відповідальності попередньої влади за сфальсифіковані результати виборів. Прийшовши до влади на піку піднесення громадянської активності, президент України Віктор Ющенко взяв чіткий курс на демократизацію українського суспільства. На той час громадська думка та її вираження через основні канали зазнала помітного спаду і суттєво пожвавилася лише в період президентства Віктора Януковича (2010).

«Стабільне економічне зростання в Україні, яке тривало від початку 2000-их до осені 2008 року, сприяло маргіналізації проявів соціального невдоволення. Вони були пов'язані переважно з проблемами локального характеру (конфлікти із забудовниками, шкідливий вплив підприємств на екологічну ситуацію на певних територіях тощо). Після того, як наприкінці 2008 року економіка України відчула вплив світової фінансово-економічної кризи, характер та потужність протестної активності зазнали серйозних трансформацій. Суттєво зросла кількість протестних акцій... Пік протестної активності припав на січень-березень 2009 року» [9].

На період 2010–2011 років «в Україні склалася ситуація, у якій воедино переплелися кілька факторів, що сприяють появі протестних настроїв в українському суспільстві. Для подолання наслідків економічної кризи, Україна змушена брати кредити в міжнародних фінансових організацій, виконуючи запропоновані умови в сфері реформування бюджетної сфери, соціального забезпечення і тарифікації. Виконання цих зобов'язань збіглося із зміною влади: всередині України сформувалася централізована пропрезидентська вертикаль влади, яка задекларувала проведення масштабних реформ трудового, пенсійного, податкового законодавства, тарифів на послуги для населення, з урахуванням уже згадуваних вимог МВФ. Населення України очікувало болісно сприймає реформи, пов'язані з урізанням або обмеженням соціальних гарантій, зокрема, збільшення пенсійного віку, прийняття Податкового кодексу і т.д. В силу цих причин змінюється й політична поведінка громадян..., восени 2010 року на досить високому рівні й без участі політичних заступників був організований так званий «Податковий майдан», з метою скасування прийнятого раніше Податкового кодексу, а також протестна акція пільгових категорій громадян (воїни-інтернаціоналісти, ліквідатори аварії на ЧАЕС тощо)» [12, с.1].

Важливим є у цьому ключі розглянути законодавчий аспект організації акцій протестів, в тому числі питання свободи мирних зібрань. Для цього, ми звернулися до матеріалів громадського обговорення законопроектів щодо права на мирні збори, проведеного 25 травня 2004 року Радою українських правозахисних організацій (РУПОР), Харківською правозахисною групою та Інститутом «Республіка» за підтримки міжнародного фонду «Відродження», які знайшли висвітлення у праці «Правове регулювання свободи мирних зібрань».

На основі розглядуваних законопроектів: Проект закону № 5242 «Про порядок організації і проведення мирних заходів та акцій в Україні», внесений народними депутатами України Г. Й. Удовенком, І. І. Миговичем, І. В. Сподаренком, В. В. Тараном-Тереном; Проект закону №5242-2 «Про збори, мітинги, походи і демонстрації», внесений Президентом України, посилаючись на основні положення Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод, українськими правозахисниками було зроблено висновок, що відповідні законопроекти в ряді своїх основоположних позицій, суперечать європейській практиці проведення мирних зібрань та містять щодо останніх ряд обмежень. Особливо це стосується Проекту закону №5242-2 «Про збори, мітинги, походи і демонстрації», який «цілком не відповідає даним зауваженням та концептуально не

узгоджується з духом та буквою статті II Конвенції¹⁷ про захист прав людини та основних свобод, оскільки практично кожна згадана тут вимога в ньому порушується... Проект закону № 5242 в значній мірі враховує європейські стандарти реалізації права на мирні збори і може бути взятий парламентом за основу“ [7, с.6].

У 2010 році як в політичних, так і в громадських колах розпочалося активне обговорення необхідних підстав та місця проведення мирних зібрань. Тоді ж у першому читанні було ухвалено законопроект №2450 «Про порядок організації і проведення мирних заходів», що зазнав суттєвих критичних відгуків не лише з боку вітчизняних правозахисних організацій, але й отримав чітке несхвалення Венеціанської комісії та, як наслідок, спровокував численні протести громадськості по всій Україні.

Ажіотаж довкола законопроекту змусив парламентарів на деякий час відкласти його подальший розгляд. Навесні 2012 року Верховна Рада знову розглянула законопроект «Про порядок організації і проведення мирних заходів», згідно з яким, до громадян висувається низка додаткових вимог, відсутність яких суттєво утруднює, а той зовсім унеможлиблює проведення спонтанних мітингів та демонстрацій. Для того, аби організувати останні, громадяни мають заздалегідь сповістити про їхнє проведення владу. Термін такого повідомлення становить не менше, ніж чотири дні.

В законопроекті не зазначені терміни оскарження рішення суду щодо заборони мітингів, які можуть ухвалюватися за день до проведення відповідної акції. Відтак громадяни втрачають можливість реалізовувати своє конституційне право, за яким можуть через суд вимагати оскарження рішення про заборону проведення відповідного мирного заходу.

Постановка питання в українському парламенті щодо винесення зазначених змін до закону «Про порядок організації і проведення мирних заходів» викликала хвилю обурення серед громадськості, адже під прикриттям необхідності забезпечити порядок під час проведення масових акцій, очевидно постає серйозна загроза свободі громадян у проведенні таких заходів, внаслідок введення низки обмежень щодо них. Зважаючи на протест з боку численних громадських організацій, які стоять на позиціях обстоювання європейської практики «спонтанного мітингу», вдосконалення, а відтак і подальший розгляд законопроекту відтермінували.

Напередодні чергових парламентських виборів у жовтні 2012 року, народним обранцям було не вигідно розчаровувати потенційних виборців, а схожі кроки – ні що інше як спроба влади убезпечитися від прогнозованих експертами на 2012 рік масових акцій протесту, організація та проведення яких ймовірні через погіршення якості життя, а також у зв'язку із можливими фальсифікаціями під час парламентських виборів. Такі висновки розвитку подій надали фахівці аналітичного центру «Політика», які на початку року проводили соціологічне дослідження за участю провідних політичних експертів України.

Протестний потенціал українців, починаючи з 2010 року, багаторазово активізовувався в численних масових акціях протесту, частину з яких можна розглядати з точки зору результативності їх впливу на настання політичної відповідальності. За даними річного звіту моніторингу протестної активності в Україні, в рамках проекту Ukrainian Protest and Coercion Data, у період з жовтня 2009 року по грудень 2010 року в Україні було зафіксовано понад 3600 протестних дій. В середньому це приблизно вісім акцій протесту щодня. Матеріали моніторингу вийшли друком за сприяння фонду «Відродження». У вказаному виданні протести отримали тематичну характеристику, й були об'єднані в чотири широкі категорії: «1) Боротьба за владу – протести проти або на підтримку конкретних політиків /політичних партій чи уряду загалом, включаючи протести в рамках електоральних кампаній на підтримку того чи іншого кандидата; 2) ідеологічні конфлікти – історичні та ідеологічні питання, в більшості випадків пов'язані з регіональним поділом в Україні; 3) соціально-економічні конфлікти – протести навколо соціально-економічних питань [8, с.11].

В рамках нашого розгляду, зацікавлення складають не власне прояви громадянської активності та ініціативності громадян, виражені через протестні настрої, а наслідок цих протестів, їхня здатність справляти вплив на реалізацію політичної відповідальності. Результати проведеного дослідження, висвітлені у відповідному інформаційному звіті про протести вказують, що “в середньому за весь час моніторингу на кожні 100 протестів припадало 13,7 репресивних дій та 5,5

¹⁷ Стаття 11. Свобода зібрань та об'єднання

1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.
2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави [15].

випадків поступок. Якщо порівнювати період до президентських виборів (жовтень 2009 р. – лютий 2010 р.) та після них (березень – вересень 2010 р.), можна спостерігати тенденцію до зростання кількості негативних реакцій влади у поствиборчий період. До виборів на 100 протестів налічувалося в середньому 10,8 негативних реакцій, а після них – 15,2 негативних реакцій на 100 протестів. Тенденція зберігається навіть якщо врахувати той факт, що влада неоднаково реагує на протести різної тематики. Іншими словами, зростання негативних реакцій влади не можна пояснити тематикою протестів у поствиборчий період... домінуюча тактика влади по відношенню до протестувальників, як і раніше, ігнорування» [8, с.18, 20].

Отже, висновки проведеного моніторингу свідчать про фактичну безрезультатність проведених протестних акцій. Реакція з боку влади на них є або негативною або нейтральною. Проте поодинокі випадки поступок влади, які можна розглядати як настання щодо її представників політичної відповідальності все ж таки мали місце. Це, зокрема, тоді, коли протестувальники апелювали до центральних чи муніципальних органів влади, адже в результаті моніторингу включено також протестні акції трудових колективів, спрямовані на здобуття відповідної реакції з боку роботодавців, підприємців тощо.

Інакшою виглядає ситуація із протестами, спрямованими проти несанкціонованих забудов у містах. Дії протестувальників звернені як до місцевих підприємств, що проводять забудови, так і до органів місцевої, рідше центральної влади. Як наслідок, «моніторинг зафіксував лише поодинокі випадки політизації антизабудовних протестів. В якості прикладу можна навести два пікетування Кабінету Міністрів у січні 2010 р., у яких взяли участь представники півтора десятка проблемних точок та низова ініціатива «Збережи старий Київ», з вимогами захистити історичний центр Києва і зелені зони та покарати корумпованих чиновників, які дозволяють незаконну забудову. Дані моніторингу свідчать, що за посередництва місцевої влади Києва, внаслідок численних страйків проти несанкціонованих забудов за період моніторингу було зупинено 7 забудов [8, с.34].

Особливістю масових акцій протесту конфліктного антикомуністичного та націоналістичного характеру, створених навколо історичного минулого України, було настання перспективної політичної відповідальності. Ці акції не в останню чергу сприяли приходу до влади у західноукраїнських областях крайньоправої політичної сили ВО «Свобода», наділивши їх кредитом довіри стосовно задоволення своїх висловлених у протестах вимог.

«З жовтня 2009 р. по вересень 2010 р. моніторинг зафіксував 409 протестів, пов'язаних з питаннями громадянських прав, що складає 14,6% від усіх протестних дій за цей період. Найбільш поширеною темою протестів є проблема громадянських свобод як таких (36,2%). Менш часті протестні дії з приводу незаконних дій посадовців (21,5%), міліцейського свавілля (14,2%) та корупції (7,1%). Також 11,5% дій стосуються свободи слова. Решта тем конфліктів – місцеве самоуправління, міліцейське невтручання та протест проти політиків загалом. Основні об'єкти, на які спрямований протест, – уряд (34,5%), органи примусу (31,5%), конкретний політик або посадовець (20,3%), місцеві органи влади (10,8%) та правоохоронні органи (8,1%)» [8, с.14, 43]. Наслідки протестних дій, на предмет захисту громадянських прав, як свідчить моніторинг, в цілому безуспішні.

Важливими, з точки зору об'єкту спрямування, стали студентські протести, які активізувалися після призначення міністром освіти і науки України Дмитра Табачника, відомого своїми антиукраїнськими поглядами. Іншою причиною стало введення платних послуг у ВНЗ, постановою Кабінету міністрів №796. Після другого туру президентських виборів пожвавилися студентські протести. Вони хоч і не спричинили настання політичної відповідальності, зокрема, того, що ставилося у вимогах – відставки міністра освіти і науки Дмитра Табачника. Попри те, все ж показали готовність студентської молоді рішуче відстоювати свої права та вимагати у влади захисту своїх інтересів і реагування щодо висунутих вимог.

Під тиском студентів таки було скасовано прийняту 27 серпня 2010 року постанову Кабінету Міністрів про платні послуги: № 796 «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності».

Згідно з документом, уряд дозволив державним і комунальним вищим закладам освіти брати зі студентів кошти за пропуски занять і проведення пробного зовнішнього незалежного оцінювання. «Також Кабмін дозволив брати гроші зі студентів, які планують перевестись з одного вищого навчального закладу до іншого. Крім того, було вирішено, що ВНЗ має право брати гроші зі студентів за форму, якщо статутом навчального закладу передбачено носіння форменого одягу; за надання у користування документів з читальних залів та за доступ до Інтернету, понад встановлені навчальним закладом строки тощо. 12 жовтня Кабінет Міністрів України прийняв рішення змінити постанову про перелік платних послуг для студентів, вилучивши низку відповідних положень...

скасовані, зокрема, такі платні послуги, як перездача іспитів, користування Інтернетом, а також фінансування лабораторних робіт» [11].

Громадська думка, висловлена шляхом акцій протесту, стала відтак чинником реалізації політичної відповідальності у формі внесення поправок до раніше прийнятого указу, зміст якого не задовольняв інтересів громадськості, а саме студентської молоді, основні права яких він порушував.

Прийнятий восени 2010 року Податковий кодекс і реакція на нього збоку громадськості – також є одним з нечастих прикладів реалізації політичної відповідальності в Україні за посередництвом громадської думки. Протести підприємців – представників малого бізнесу проти нового Податкового кодексу, а також представників профспілкових організацій та партій, які обстоювали інтереси підприємців, отримали назву «Другий Майдан». Протестні акції набули всеукраїнського значення і були спрямовані проти урядової політики.

Серед вимог, які висували протестувальники, були: накладання президентського вето на прийнятий Податковий кодекс; захист підприємницької діяльності в Україні; відставка уряду Миколи Азарова; проведення виборів до Верховної Ради України в березні 2011 року. Розв'язкою Податкового майдану, після більше місяця страйків та пікетувань у найбільших містах України, стало знищення співробітниками МВС у Києві наметового містечка, і розгін пікетувальників. Президент Віктор Янукович. Зважаючи на масові акції протесту, наклав своє вето на частину Закону. Решта вимог так і не було виконана.

Незважаючи на неповне задоволення вимог громадської думки, втіленої у масових акціях протесту проти Податкового кодексу, часткове ветування законопроекту можна, однак, вважати перемогою мітингувальників. Політична відповідальність, що настала в результаті громадської думки, втіленої у масових акціях протесту, знайшла своє вираження в необхідних поправках, внесених до Податкового кодексу, вимогу щодо яких і ставила громадськість.

Показовим чинником політичної відповідальності стала громадська думка, реалізована через масові акції протесту, страйки, мітинги воїнів-афганців, «дітей війни» та громадян, які постраждали в наслідок аварії на ЧАЕС, оскільки у вересні 2011 року Верховна Рада ухвалила в першому читанні урядовий проект Закону про гарантії держави щодо виконання судових рішень. Проект фактично був скерований на скасування численних пільг для громадян, які постраждали від аварії на ЧАЕС, а також ветеранам – учасникам бойових дій в Афганістані та учасникам війни. Також передбачалося скасувати пільги громадянам, які проживають на територіях радіоактивного забруднення, працівникам медичної, фармацевтичної галузей та ветеранам праці.

«Введення в дію 1 жовтня Закону «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», поза сумнівом, зачепило мільйони людей. Документ регламентував запровадження обов'язкової накопичувальної системи (ОНС) та обмежував максимальний рівень пенсій. Заключними й перехідними положеннями вносилися зміни до понад 20 пенсійних законів. Більшість із цих змін мають фіскальний характер: економія на кожній категорії пенсіонерів незалежно від віку, статі, статусу, стажу» [6].

«Згідно з текстом документа, соціальні виплати та пільги чорнобильців, афганців, ветеранів та інвалідів війни, міліціонерів, шахтарів, медиків і вчителів відтепер будуть регулюватися не законами, прийнятими Верховною Радою, а Кабінетом міністрів у ручному режимі, що прямо суперечить чинній Конституції України. При цьому в законопроекті вказується, що порядок і розмір виплат щорічно встановлюється Кабміном з урахуванням реальних фінансових можливостей держави. Це означає, що уряд може відмовити пільговим категоріям громадян у соціальній допомозі, якщо вирішить, що в бюджеті на це немає грошей» [13].

Відтак, у зв'язку з порушенням конституційних норм у формулюванні та прийнятті закону, можна говорити про настання конституційно-політичної відповідальності. А в результаті невдоволення громадськості, як реакція на окремі положення закону – про політичну відповідальність.

Прийняття у першому читанні законопроекту спровокувало у столиці, а також у численних містах України, початок масових акцій протесту. Своєю інтенсивністю та поведінкою учасників ці акції претендують до зарахування у категорію неконвенційних, адже в ході їхнього розгортання мали місце неодноразові сутички з правоохоронними органами, а також фізичне насилля – побиття осіб – як представників служби безпеки, так і пікетувальників, із одночасним пошкодження майна.

Такі інтенсивні дії громадськості були спровоковані відсутністю реакції збоку влади на незадоволення, висловлене громадянами щодо виставленого на голосування законопроекту. 12 вересня, біля Адміністрації Президента розпочалося безстрокове голодування ліквідаторів наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. 20 вересня 2011, коли закон мали розглядати у другому читанні, відбувся штурм Верховної Ради. Воїни-афганці та чорнобильці, які протестували під стінами будівлі законодавчого органу, в результаті знесли огорожу.

«Народні депутати залишали будівлю парламенту через підземний вихід під вул. Грушевського... За даними співробітників міліції, під стінами парламенту було близько 4 тисяч мітингувальників. За словами організаторів акції, мітингувальників вже більш як 10 тис людей. Вони припинили штурм парламенту після того, як до них вийшли на переговори представники фракцій» [4].

Голова фракції Партії регіонів Олександр Єфремов вийшов до людей з метою поспілкуватися і вислухати їх вимоги. Повернувшись до Верховної Ради, повідомив журналістам, що соціальні пільги інвалідам і чорнобильцям знижені не будуть. За його словами, заяви деяких політиків щодо скорочення пільг соціально незахищеним верствам населення не відповідає дійсності. В кінці дня до людей вийшов і віце-прем'єр-міністр-міністр соціальної політики Сергій Тігіпко. Чиновник запросив ініціативну групу від мітингувальників прийти в Міністерство соціальної політики для обговорення законопроекту. Він пообіцяв, що «ми пройдемося по кожному пункту документа», будуть враховані всі зауваження та пропозиції людей. «До цього часу у другому читанні та в цілому законопроект прийматися не буде. Слово прем'єр-міністра», – заявив Тігіпко» [14].

Вже через місяць, 20 жовтня, Верховна Рада України планувала повторно розглянути законопроект про гарантії держави щодо виконання судових рішень, проте, депутати з фракції «БЮТ-Батьківщина» заблокували трибуну Верховної Ради з вимогами зняти його з розгляду, тим самим продовжуючи лінію громадськості. Щоправда, вже через півроку, у квітні 2012 року, урядовці та депутати парламентської більшості знову наполягли на розгляді законопроекту 9127 «Про державні гарантії виконання судових рішень». Про це кореспондентові УНІАН повідомив заступник голови Верховної Ради України Микола Томенко. Він наголосив, що такі ініціативи вчергове підтверджують, що соціальні ініціативи Президента та його команди є одноразовими, а загалом вся їх соціальна політика спрямована проти значної кількості українців» [1].

Як бачимо, влада, під тиском громадської думки, неодноразово змінює свої рішення, спершу, шляхом їх відтермінування, з метою, заспокоїти протестно налаштованих громадян, перечекати емоційний сплеск серед протестувальників, відволікти увагу громадськості від назрілих питань. В подальшому, влада реагує на вияви громадської думки відмовою від своїх ідей, проти введення яких виступають громадяни. З цього видно, що громадська думка і політична відповідальність тісно співвідносяться між собою. Відтак громадська думка стає чинником політичної відповідальності.

У 2011 році за даними МВС відбулося понад 172 тис. мирних зібрань (у 2010 р – понад 260 тис.). Але кількість судових заборон мирних зібрань у 2011 була більшою, ніж у 2010, а у 2010 році – вдвічі більшою, ніж у 2009 р. [5].

У 2012 році рівень протесаної активності, у порівнянні з 2011 роком дещо знизився. Про це, зокрема, свідчать дослідження соціологічної групи «Рейтинг», проведені у березні 2012 року. З січня по червень проявів громадської думки, які б можна було аналізувати на предмет політичної відповідальності загалом не спостерігалось. Чинником політичної відповідальності можна розглядати масові прояви громадянської активності, пов'язані із прийнятим законопроектом «Про засади державної мовної політики». Наприкінці травня у Верховній Раді України було зроблено першу спробу поставити на голосування законопроект «Про засади державної мовної політики», зареєстрований у законодавчому органі ще у серпні 2011 року народними депутатами від Партії регіонів Сергієм Ківаловим та Вадимом Колесніченком.

Закон про мовну політику передбачав використання регіональних мов або мов національних меншин нарівні з державною, а саме, встановлення офіційного використання регіональних мов у роботі місцевих органів влади за умов проживання мінімум десяти відсотків носіїв відповідної мови на територіях, на яких розповсюджено цю мову. Ухвалення законопроекту сприяло тому, що російська мова отримала законодавчу підставу стати «регіональною мовою» приблизно в 13-ти областях України і застосовуватися на рівні з державною. Таку ж можливість отримали й інші мови національних меншин, якими в регіонах користується більше десяти відсотків населення.

5 червня 2012 року Верховна Рада України таки ухвалила в першому читанні законопроект про засади державної мовної політики. За ухвалення такого рішення проголосували 234 народних депутати. Попри запевнення опозиційних сил, що закон таки не прийнятий і в другому читанні опозиція не допустить його прийняття, згідно з регламентом Верховної Ради, який передбачає розгляд законопроекту у другому читанні не раніше ніж за 30 днів, 3 липня 2012 року скандальний законопроект все ж таки було проголосовано. Не дотримуючись парламентського порядку та конституційних норм, закон поставив на голосування Перший заступник Голови Верховної Ради України Адам Мартинюк. Оскільки за нього проголосувала велика кількість законодавців: за попередньою інформацією 248 присутніх у сесійній залі (як пізніше стало відомо, така ж кількість депутатських карток), то оскаржувати правдивість і чинність прийнятого парламентарями рішення, на думку ініціаторів закону, не матиме законних та реальних підстав.

Прийняття закону підняло на ноги велику кількість небайдужих українців та змусив замис-

литися парламентарів в доцільності свого рішення. Основною вимогою протестувальників стало накладання президентського вето на закон. У разі відповідних поступок громадській думці, можна було би вважати, що її вияви стали чинником політичної відповідальності. Проте Віктор Янукович, незважаючи на активну протестну громадянську позицію частини населення України, все ж підписав законопроект. Після цього, закон вступив у дію і почав втілюватися на практиці в окремих областях України. Окрім російської мови, статусу регіональної почали набувати інші мови національних меншин. Таким чином, протестну громадянську активність, яка виникла у зв'язку із прийняттям мовного законопроекту, а також наслідки від неї, можна вважати чинником політичної відповідальності.

Незважаючи на те, що закон таки підписав Президент, слід враховувати, що частина населення України, а саме електорат Віктора Януковича, очікували, зважаючи на програмні цілі Гаранта щодо надання російській мові статусу другої державної, на відповідне прийняття закону. Затвердження мовного законопроекту Президентом Януковичем є, таким чином, виконанням передвиборчої обіцянки. Тоді як його непідписання могло б викликати хвилю протестів з боку тієї частини населення України, яка очікувала на відповідний законопроект. Відтак, враховуючи бажання частини населення України користуватися російською мовою як регіональною, можна вважати, що вимога громадськості таки була врахована.

Закон неодноразово було названо передвиборчим піаром Партії Регіонів. Бо якщо зважити на реальну ситуацію в Україні стосовно використання російської мови, то потреби в її захисті в принципі не існує. Поряд з регіоналами рейтингу собі додали й інші політичні сили, прихильники мовного законодавства, приміром комуністи, які теж, на хвилі активності громадської думки, донесли свою однозначну позицію, як таку, що є незмінною упродовж всієї каденції комуністів при владі.

У випадку, якщо б Президент Янукович скористався правом вето і не підписав мовний законопроект, він бодай частково виправдав би сподівання тієї частини громадян, які вірили в об'єднавчу силу українського Гаранта. Однак це б одночасно могло наразити президента на політичну відповідальність перед тією частиною населення, яка сприймала підписання закону Віктором Януковичем як виконання передвиборчої обіцянки.

Прийняття закону «Про засади державної мовної політики», надто напередодні чергових парламентських виборів, що відбулися наприкінці жовтня 2012 року, можна розцінювати як відволікання уваги громадськості від назрілих актуальних проблем, пов'язаних з недосконалістю проведеної державної політики, безправним, по-суті, статусом опозиції, від наслідків втілених реформ та згортанням демократії в Україні.

Об'єднавшись напередодні виборів, опозиція поживила свою діяльність, виступаючи з протестами проти владних дій, в тому числі, й проти мовного законопроекту, організовуючи численні масові акції протесту. Відтак мовний законопроект став також доброю політичною рекламою і для опозиційних сил, схиливши, певною мірою, громадську думку на їхній бік і, стаючи, одночасно, чинником політичної відповідальності.

У країнах з розвинутою демократією інститут громадської думки, який знаходить своє вираження в тому числі й через організовані масові протестні настрої, є показником взаємодії громадянського суспільства з державою, способом впливу громадян на політичні рішення та ведення державної політики. Коли мова йде про перехідні суспільства, до яких належить і Україна, то роль населення у політичному керівництві безперечно зростає. Готовність влади співпрацювати з громадськістю, а також здатність громадян ініціювати необхідний вплив на ведення державної політики є індикатором демократичного розвитку суспільства і держави.

Висновок. Узагальнюючи наведені вище приклади, можна ще раз зробити висновок, що громадська думка є чинником політичної відповідальності та може реалізувати останню. Поширення та розвиток таких тенденцій в Україні свідчить про зростання ваги громадської думки у процесі прийняття політичних рішень, а також про врахування політичною владою думки громадськості. Абстрагуючись від переслідуваних владою мотивів, зважаючи на які, здійснені політичні поступки можна трактувати неоднозначно, все ж варто зауважити, що політична відповідальність, яка отримала вираження у зміні, відповідно до вимог громадськості, попередньо прийнятих політичних рішень, настає у зв'язку із сигналом громадськості. Через свої основні канали вираження, громадська думка неодноразово ставала чинником реалізації політичної відповідальності.

Для того, аби громадська думка, зокрема, виражена через акції громадської непокори, участі громадян у мирних зібраннях: мітингах, протестах, демонстраціях, пікетах, могла знайти своє втілення у владних рішеннях, а також слугувати чинником політичної відповідальності, необхідним є налагодження двостороннього зв'язку між владою та громадянами, в ідеалі – без залучення протестних ініціатив з боку останніх. Чи, принаймні, у випадку протестів, врахування думки громадян, висловленої таким чином.

Розвиток відносин між владою та громадськістю залежить від багатьох умов, в тому числі, як уже зазначалося, від рівня демократичності відповідної країни, а також розвитку громадянського суспільства. У процесі активізації демократичних перетворень в Україні, одночасно поживавлюватимуться тенденції до активної співпраці політичної влади та населення. В умовах процесу демократизації, протестні прояви активності громадян матимуть вплив не лише на короткострокові зміни в політичному курсі держави, як реакція на невідповідність прийнятих рішень з інтересами громадян, будучи чинником політичної відповідальності, але й зможуть відображатися у довгостроковій перспективі, таким чином, аби населення України, за прикладом розвинутих країн Західної Європи, могло повноцінно впливати на прийняття політичних рішень, маючи необхідний інструментарій для здійснення керівних функцій в державі.

Як важливий механізм і спосіб реалізації політичної відповідальності, громадська думка в Україні має усі шанси на розвиток у найближчій перспективі. Однак, це значною мірою залежить як від активності самих громадян, організованих суспільних груп інтересів чи тиску, подальшого ініціативного формування громадянського суспільства. А також і від суб'єктів державного управління, їхнього бажання та потреби прислухатися до думки громадян й враховувати запити, інтереси, вимоги та очікування останніх у своїй діяльності.

Говорячи про громадську думку як чинник політичної відповідальності в сучасній Україні, мусимо ще раз зауважити, що становлення демократії в Україні як пострадянській країні – є складним і суперечливим явищем та докорінно відрізняється від утвердження демократії в інших країнах з демократичними перетвореннями західного зразка. Відповідно ж і якість громадської думки як соціально-політичного інституту в сучасних українських умовах та її вплив на політичну відповідальність залежатиме від рівня демократизації суспільства і, таким чином, матиме зворотній вплив на становлення громадянського суспільства в Україні, ефективного налагодження взаємовідносин по вертикалі: громадяни – влада.

Бібліографічні посилання:

1. ВР планує скасувати соціальні пільги? 07.04.2012 // УНІАН. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/ukr/detail/124576>
2. **Галактіонова І.** Громадянська непогора як явище в сучасній політичній культурі суспільства / Галактіонова Ірина // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікація. – №1–2, 2008. – С. 80–85.
3. Громадянські протести: квітень 2011 // сайт Соціологічної групи “Рейтинг”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/13957/>
4. Кілька тисяч людей штурмували Раду через скасування пільг і вимагали відставки Тігіпка. – NEWSru.ua // Вівторок, 20 вересня 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newsru.ua/ukraine/20sep2011/antitigip.html>
5. **Куйбіда Р.** Забороняючи мітинги, суди використовують указ радянських часів / Р. Куйбіда [Електронний ресурс] // Режим доступу: Gazeta.ua, 6 грудня 2011 р.
6. **Мельничук В.** Особливий період у мирний час: чому пенсійна реформа спровокувала протести 27 грудня, 2011. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/37714>
7. Правове регулювання свободи мирних зібрань / Упорядники: Є. Захаров, В. Яворський. – Харків: Фоліо, 2005. – 96 с.
8. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу, жовтень 2009 – вересень 2010. – К.: Центр дослідження суспільства, 2011. – 64 с.
9. Радикальні прояви соціального протесту. Тенденції в Україні. Аналітична доповідь // Національний інститут стратегічних досліджень при президентові України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16735678>
10. **Романюк А.** Соціальний портрет учасників акцій протесту в Києві напередодні повторного голосування під час президентських виборів в Україні / А. Романюк // Політекс. – Листопад–грудень, 2004. – С. 8 – 10.
11. Табачник скасував наказ про платні послуги у ВНЗ. – 22.10.2010 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://education.unian.net/ukr/detail/189355>
12. **Фомічов А.** Стан та умови реалізації протестного потенціалу в Україні на сучасному етапі / А. Фомічов // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2011. Випуск 54 (11). – 2011 (С. 1).
13. Чорнобильці взяли в облогу Верховну Раду, 20 вересня, 2011// Тиждень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/31113>
14. Штурм Верховної Ради: афганці та чорнобильці показали, хто в Україні влада / Таня Андреева: Ура Інформ, 20.09.2011р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ura-inform.com/uk/politics/2011/09/20/pro_pro
15. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004